

В. О. АНТОНОВ

Володимир Олександрович Антонов, кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

**НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ГАРАНТІЯ
ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Процес виникнення та утвердження української держави обумовлений насамперед проблемами забезпечення національної безпеки та оборони. Цілком очевидним сьогодні є те, що подальше існування, самозабезпечення й економічний розвиток України як суверенної демократичної, соціально-правової держави залежить від реалізації національно спрямованої внутрішньої та зовнішньої політики стосовно захисту інтересів держави, суспільства, особи. Тобто, йдеться про створення певної системи національної безпеки, яка дає їй змогу гарантувати захищеність життєво важливих інтересів держави (її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів), суспільства (його матеріальні та духовні цінності) і особи (її права та свободи) від внутрішньої та зовнішньої загрози.

З огляду на масштабний і складний комплекс проблем, які виникли внаслідок російської збройної агресії проти української держави, захист її національних інтересів має здійснюватися на підставі розуміння того, що Росія веде проти України тотальну війну, війну на знищення української державності, української нації та вестиме її навіть після зупинення застосування збройних сил, продовжуючи гуманітарну агресію, спрямовану на руйнацію України як такої держави «мирними» засобами. Слід зазначити, що і в майбутньому залишатимуться реальними та перспективи нових військових загроз українській державі з боку Російської Федерації. Оскільки сам зміст антиукраїнської ідеології зовнішньої політики Росії визначає і її стратегічну мету, яка передбачає тотальне знищення України як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності.

Витоки усієї фашистської ідеології, яка опанувала сучасну російську ментальність, сягають середини 90-х років ХХ ст., напрацьовані відомим ідеологом О. Дугінім. Вони знайшли своє практичне втілення у геополітичній доктрині Росії, де, зокрема, зазначається, що «суверенітет України представляє собою настільки негативне для русської геополітики явлення, що в принципі легко может спровоцировать вооруженный конфликт...».

Существование Украины в нынешних границах и с нынешним статусом «суверенного государства» тождественно нанесению чудовищного удара по геополитической безопасности России, равнозначно вторжению на ее территорию»¹.

За цих обставин ефективним механізмом захисту української держави від російської агресії має стати тотальна мобілізація всього українського суспільства, усіх ресурсів держави для відсічі як збройної, так і гуманітарної агресії з боку Російської Федерації.

У цьому контексті особливого значення набувають проблеми, пов'язані із розглядом національної безпеки у якості конституційно-правової гарантії забезпечення функціонування політичної системи української держави. Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що політична система України являє собою певну сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють політичну владу, управління суспільством, регулюють відносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність українського суспільства, відповідний порядок у ньому. Політичній системі української держави притаманні певні особливості, зокрема: вона відображає найбільш суттєві аспекти економічного ладу української держави; визначає зміст та джерело утвердження державної влади її носія; закріплює на законодавчому рівні принципи діяльності інститутів політичної влади та їх спрямованість; закладає конституційно-правове підґрунтя у систему забезпечення національної безпеки та оборони української держави; визначає засади її внутрішньої та зовнішньої політики.

Вирішальну роль у політичній системі України відіграє політична організація українського суспільства. Саме у політичній організації суспільства знаходить своє відображення принцип інституційної побудови української влади. Характеризуючи співвідношення політичних сил, що склалися в українському суспільстві, її політична організація являє собою систему державних і недержавних конституційних та неконституційних інститутів. В Україні здійснюється перехід від авторитарно-тоталітарної системи суспільного устрою до демократичного суспільства і правової держави, яким власне кажучи, і розпочався процес створення нової політичної системи та її політичної організації².

Слід зазначити, що сучасний період становлення політичної системи України характеризується перманентною кризовою ситуацією, яка охоплює політичну, економічну, соціальну та духовну сфери. Зокрема, у політичній сфері зростає недовіра людей до діяльності владних структур: надії на оптимізацію суспільно-

політичного та економічного життя після президентських (2014 р.) виборів, останніх парламентських (2014 р.) виборів не виправдовуються. Найвищі органи законодавчої і виконавчої влади замість того, щоб зосередити свою увагу на вирішенні назрілих політичних, економічних і соціальних проблем, втягуються в чергове протистояння різних політичних сил. Більшість сучасних політичних партій характеризуються як де-факто виборчі проекти, мета яких – отримання влади, а не лобювання інтересів тієї чи іншої спільноти та пошук суспільного консенсусу. Влада використовується ними як засіб отримання (розподілу) насамперед матеріальних ресурсів, а не як інструмент суспільного розвитку української держави.

Сприймаючи реалії, що притаманні сучасній політичній системі України та розглядаючи національну безпеку у якості конституційно-правової гарантії її забезпечення, необхідно звернути увагу на декілька важливих аспектів. Зокрема, необхідно підкреслити, що з методологічної точки зору центральним елементом всієї політичної системи України і водночас генетичною похідною її структури виступає держава. З того часу, як виникла та існує політична система, суспільне життя фактично зосереджується навколо держави. Держава являє собою опору існуючої політичної системи суспільства, вона концентрує у собі максимум влади, санкціонує існування усіх інших недержавних інститутів. Виступаючи її елементом, являючи собою основний інститут, держава виражає саму сутність суспільного ладу, його природу, її організаційний принцип, більше того, вона залишається стрижнем усієї політичної системи³.

Виходячи із зазначених теоретико-методологічних засад, постає нагальна потреба розглядати національну безпеку передусім як конституційно-правову гарантію забезпечення захисту функціонування саме держави. І тому ст. 17 Основного Закону визначає, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та безпеки є справою всього українського народу⁴.

Український законодавець протягом більше ніж 20 років, враховуючи це розуміння, сформував правову базу щодо захисту української держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Правовою основою гарантії забезпечення функціонування політичної системи України взагалі і зокрема української держави виступають Конституція України, Закони України «Про основи національної безпеки», «Про оборону України», «Про службу безпеки України», «Про міліцію», «Про державну прикордонну службу України», «Про демократичний та цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

Так, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» розробляються і затверджуються Президентом України Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України, концепції стратегій і програми, згідно з якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування в конкретній економічній, соціально-політичній, інших ситуаціях з метою своєчасного виявлення, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам української держави, суспільства й особи. Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України є правовими документами, обов'язковими для виконання, і основою для розробки конкретних програм за складовими державної політики національної безпеки та оборони України.

Нове законодавство України щодо забезпечення безпеки української держави покликано вирішити багато конкретних правових проблем, яких накопичилося сьогодні чимало: від закріплення правових норм забезпечення безпеки (воєнної, економічної, екологічної, інтелектуальної, інформаційної, генетичної, технологічної тощо) до контролю й нагляду за діяльністю самих органів, які її забезпечують. Нині ж пошук має бути спрямований насамперед на розв'язання двоєдиного завдання: формування наукової бази правової політики – нової стратегії (концепції) національної безпеки; вироблення концепції розвитку законодавства у цих сферах⁵. Щоб не помилятися на практиці, для побудови принципово нової системи законодавства у сфері національної безпеки України потрібна високоякісна теоретична база.

Визнання необхідності розвитку законодавства та нормативних правових актів, які регулюють відносини у цих сферах, потребують безперечно нове праворозуміння, яке знаходить свою прикладну довершеність у правотворчості й правореалізації.

Враховуючи нові підходи та сучасне бачення поняття системи захисту політичної системи як конституційно-правової гарантії національної безпеки та її стрижня – державу, слід визначити головні напрями розвитку законодавства перехідного періоду становлення самостійної Української держави у сфері гарантування зовнішньополітичної та внутрішньодержавної безпеки.

До зовнішньополітичної безпеки забезпечення функціонування політичної системи України та української держави слід віднести: забезпечення суверенітету, територіальності, недоторканності й політичної незалежності; встановлення рівноправних взаємовигідних відносин і розвиток інтеграційних процесів з суміжними та іншими державами; участь в існуючій міжнародній (універсальній) системі безпеки, ефективній як на європейських та й глобальних рівнях; підтримання та розвиток міжнародного процесу щодо формування і здійснення єдиної і скоординованої з міжнародними структурами політики національної безпеки – політики самозбереження і самоствердження; зміцнення національної безпеки на основі економічного, науково-технічного, інформаційного та військового потенціалів; створення зони миру й стабільності в регіоні; вироблення конкретних заходів зміцнення довіри, безпеки та співробітництва з демократичними країнами світу; відмова від конфронтаційних підходів у процесі розбудови глобальної та регіональної систем міжнародної безпеки.

До головних напрямів розвитку законодавства з метою забезпечення внутрішньодержавної безпеки та функціонування політичної системи України й української держави можна віднести: виявлення деструктивних тенденцій і кризових явищ у внутрішньополітичних, соціально-економічних, національно-культурних та екологічних сферах життєдіяльності держави й суспільства; сприяння процесам відродження та збереження загальнонаціональної злагоди суспільства на основі соціальної справедливості, додержання прав людини, громадських свобод і національних інтересів; охорону навколишнього природного середовища, водних та інших ресурсів, організацію боротьби зі стихійними лихами, катастрофами, тероризмом тощо⁶.

Як самостійні (з огляду на їх значення для життєво важливих національних інтересів України) можуть бути визначені напрями розвитку законодавства із забезпечення безпеки, що мають як внутрішньополітичний, так і зовнішньополітичний характер, зокрема: розвиток української державності як вищої форми самовизначення українського народу з усіма необхідними ознаками суверенної державної влади, єдиним джерелом якої є народ України; формування демократичного громадянського суспільства, побудованого на засадах ринкової економіки; розбудова демократичної правової держави; досягнення й підтримка загальнонаціональної злагоди; екологічний захист українського народу та охорона навколишнього середовища; формування механізму зовнішніх відносин на базі балансу інтересів як основи зміцнення стабільності світопорядку й відвернення міжнародних конфліктів, цивілізоване входження до систем регіональної та міжнародної безпеки; виявлення деструктивних тенденцій та кризових явищ, що зачіпають національні інтереси України; вироблення й контроль політики щодо закупівлі та продажу зафіксованої науково-технічної інформації (щоб не допустити зниження темпів розвитку інтелектуального потенціалу й не поставити вітчизняну промисловість у залежність від імпорتنних поставок обладнання), глибоке вивчення кон'юнктури міжнародного ринку цієї інформації; проведення політики, спрямованої на пріоритетний розвиток наукоємних технологій в усіх сферах народного господарства; вироблення й контроль системи економічних та адміністративних механізмів, які обмежують експорт сировини і продуктів її неглибокої переробки; вироблення політики й координація діяльності галузей у справі розвитку промисловості з переробки існуючих джерел сировини, розвитку та освоєння технологій її глибокої переробки (з доведенням до повністю готової продукції) тощо.

Окреслені вище напрями розвитку законодавства в сукупності становлять основу для розробки й координації державних програм (на перехідний період, короткострокових і довгострокових), спрямованих на забезпечення функціонування системи національної безпеки України, а також для оцінки її ефективності у якості конституційно-правової гарантії захисту політичної системи України.

Законотворча діяльність у цій сфері має бути спрямована на реалізацію в ній демократичних і гуманних принципів, притаманних національній безпеці (не тільки загальних, міжгалузевих та галузевих, а й визнаних у міжнародній спільноті) щодо функціонування конституційно-правових гарантій забезпечення політичної системи України.

До останніх слід віднести принцип законності при забезпеченні системи національної безпеки. Це глобальний, визначальний і провідний принцип правової свідомості, який пронизує всі сфери правового регулювання. Як принцип розвитку законодавства в галузі національної безпеки, законність повинна точно відповідати цілям формування державності України, а як принцип забезпечення функціонування системи національної безпеки означає, що всі державні органи, організації та установи, громадські й комерційні структури, їх посадові особи, а також всі громадяни України пов'язані правом, тобто діють строго на основі й у виконання законів, у межах компетенції та порядку, встановлених правовими нормами.

Усі інші принципи конкретизують, підкреслюють принцип законності, показують, які ідеї повинні бути покладені в основу конституційно-правових гарантій забезпечення функціонування політичної системи України.

Такими принципами розвитку законодавства у сфері національної безпеки є: справедливість і рівноправ'я; збереження балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави (фундаментальний національний інтерес полягає насамперед у формуванні демократичного громадянсько-правового суспільства, в якому будуть забезпечені політичні, соціальні, економічні й духовні інтереси та права всіх його членів на базі використання тих матеріальних благ, які можливі на сучасному етапі цивілізації); взаємна відповідальність особи, суспільства й держави, коли йдеться про забезпечення національної безпеки (у правовій державі не тільки громадяни, підприємства, установи й організації несуть відповідальність перед державою за виконання своїх обов'язків щодо забезпечення національної безпеки, а й держава, всі її органи та посаді особи несуть відповідальність за свої дії перед громадянами, підприємствами, установами та організаціями); верховенство законів, які регламентують галузь безпеки, над усіма іншими нормативними актами, тим більше – над одноразовими розпорядженнями органів держави та її посадових осіб, виданих у цій галузі (таке верховенство законів над актами всіх інших державних органів є, з одного боку, виразом принципу повновладдя народу в особі його загальнонаціональних представницьких органів влади, а з іншого – одним із юридичних засобів, які забезпечують це повновладдя); наявність і дієвість правоохоронного механізму й механізму вирішення різного роду правових спорів та конфліктів у сфері національної безпеки; презумпція несекретності інформації (яка означає, що суворому нормуванню підлягає секретність, а не гласність); економічна доцільність і відшкодовуваність секретності інформації (засекречення має вважатися доцільним, якщо шкода від розсекречування менша від втраченої вигоди внаслідок її засекречування); невинуватість приховування інформації (ймовірність розкриття якої перевищує можливість збереження її у таємниці); відповідність відкритості інформації всередині України, відкритості інформації на міжнародній арені; рівна

відкритість і рівна секретність у міжнародних відносинах; пріоритетність міжнародного права, яке регулює відносини у системі національної безпеки, над внутрішніми; інтеграція у міжнародні системи безпеки.

Значення сформульованих принципів визначається, по-перше, тим, що вони мають міждержавний характер і відносно стабільні, а тому є сталим орієнтиром для розвитку законодавства та правозастосовної діяльності у системі національної безпеки; по-друге, вони дають не тільки сучасне розуміння природи національної безпеки, а й відкривають можливість передбачати необхідні зміни в цих реаліях на найближчу та віддалену перспективу та, відповідно, адекватно прогнозувати розвиток законодавства у системі національної безпеки.

Надзвичайно важливим кроком у напрямі забезпечення цивільного контролю за діяльністю суб'єктів щодо конституційно-правового захисту політичної системи України стало прийняття Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Цей закон з метою захисту національних інтересів України, утвердження й зміцнення конституційних засад демократичної, правової держави у сфері цивільно-військових відносин, забезпечення прав і свобод людини та відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих Україною, визначає правові засади організації і здійснення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України та іншими утвореними згідно із законами України військовими формуваннями, а також над правоохоронними органами держави.

Таким чином, система національної безпеки виступає конституційно-правовою гарантією захисту політичної системи України та сприяє функціонуванню державних і недержавних інститутів, що здійснюють політичну владу в українській державі.

¹ Василенко В. Збройна агресія Росії проти України: геополітичний та національний виміри / Володимир Василенко // Юридичний вісник України. – 2014. – № 42 (1007). – 18–24 жовтня.

² Див.: Ребкало В. Політичні науки і суспільні процеси / В. Ребкало // Концептуальні засади реформування політичної системи України. Стан і перспективи розвитку політичних наук : матеріали «круглого столу» (м. Київ, 13 квітня 2001 р.) ; за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – С. 188–195.

³ Див.: Очерки по историческому материализму. Академия наук СССР, кафедра философии. – М. : Наука, 1981. – С. 213.

⁴ Див.: Україна. Закони. Конституція України. Текст відповідає офіц. – К. : Національний книжковий проект, 2011. – С. 6.

⁵ Див.: Дмитренко М. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України. – К., 2006. – С. 39. – 348 с.

⁶ Див.: Горбулін В. П. Національна безпека: український вимір / В. П. Горбулін, О. В. Литвиненко. – К. : П П «Інтертехнологія», 2008. – С. 10. – 104 с.

Резюме

Антонов В. О. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України.

Проаналізовано проблеми, пов'язані із розглядом національної безпеки у якості конституційно-правової гарантії забезпечення функціонування політичної системи української держави. Обґрунтовується нагальна потреба розглядати національну безпеку насамперед як конституційно-правову гарантію забезпечення захисту функціонування саме держави. І тому ст. 17 Конституції України визначає, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та безпеки є справою всього українського народу.

Ключові слова: національна безпека, гарантія, політична система, держава, український народ, оборона, суверенітет.

Резюме

Антонов В. А. Национальная безопасность как конституционно-правовая гарантия политической системы Украины.

Проанализированы проблемы, связанные с рассмотрением национальной безопасности в качестве конституционно-правовой гарантии обеспечения функционирования политической системы украинского государства. Обосновывается насущная потребность рассматривать в первую очередь национальную безопасность как конституционно-правовую гарантию обеспечения защиты функционирования именно государства. И поэтому ст. 17 Конституции Украины определяет, что оборона Украины, защита ее суверенитета, территориальной целостности и безопасности являются делом всего украинского народа.

Ключевые слова: национальная безопасность, гарантия, политическая система, государство, украинский народ, суверенитет.

Summary

Antonov V. National security as constitutional and legal guarantee of Ukraine's political system.

The problems associated with the consideration of national security as constitutional and legal guarantees of the political system of the Ukrainian state. Substantiated urgent need to consider the first national security as constitutional and legal guarantees of protection is functioning state. So cent. 17 of the Constitution of Ukraine stipulate that the defense of Ukraine, the protection of the sovereignty, territorial integrity and security is a matter of the Ukrainian people.

Key words: national security, guarantee political system, the state, the Ukrainian people, defense, sovereignty.

О. П. ВАСИЛЬЧЕНКО

Оксана Петрівна Васильченко, кандидат юридичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**СУТНІСТЬ ПРИНЦИПУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ ПРАВ І СВОБОД
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН**

Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина проявляється не лише на рівні кожної окремої особи, а й на рівні певних угруповань людей. Як кожний громадянин є рівним щодо іншого громадянина, так само різні національні меншини є рівними між собою. Держава, забезпечуючи принцип рівності прав і свобод для всіх членів суспільства, не може надавати перевагу жодній із національних меншин. Встановлення однакових за змістом та обсягом прав і свобод для всіх без винятку національних меншин відповідає міжнародним стандартам, а також європейській практиці.

Деякі аспекти принципу рівності були предметом досліджень таких вчених, як М. Вітрук, В. Колісник, А. Колодій, В. Масленников, М. Матузов, А. Олійник, О. Петришин, В. Погорілко, І. Полховська, П. Рабінович, А. Савицька, Ю. Тодика, В. Шевцов, М. Цвік, Л. Явич та інших. Проте сутність принципу забезпечення рівності прав і свобод національних меншин в сучасних умовах в Україні є малодослідженою, що обумовлює актуальність його вивчення.

Метою цієї статті є визначення сутності принципу забезпечення рівності прав і свобод національних меншин. Для досягнення поставленої мети планувалося розв'язати такі наукові завдання: встановити правову категорію «забезпечення рівності прав і свобод національних меншин»; визначити основні напрями забезпечення рівності прав і свобод національних меншин; охарактеризувати сутність принципу забезпечення рівності прав і свобод національних меншин.

Враховування етнонаціонального фактора постає як обов'язкова умова розвитку країни, а забезпечення конституційних прав і свобод представників національних меншин, підтримка етнокультурної самоідентичності при відкритості викликає сучасної модернізації виступають на перший план при реалізації державної етнонаціональної політики в Україні. Водночас надзвичайної ваги набуває проблема пошуку і впровадження механізмів, які б допомогли досягти необхідного балансу між стабільністю суспільства, що вимагає певної уніфікації, та збереженням його поліетнічності та полікультурності¹.

За даними Перепису населення 2001 р. населення України становлять: українці – 77,8 %, росіяни – 17,3 %, білоруси – 0,6 %, молдовани – 0,5 %, кримські татари – 0,5 %, болгары – 0,4 %, угорці, румуни, поляки – по 0,3 %, євреї, вірмени, греки, татари – по 0,2 %, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи – по 0,1 %, інші – 0,4 %². Необхідно зазначити, що за роки, які минули з останнього перепису, ситуація могла певним чином змінитися у складі національних меншин.

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови «забезпечувати» означає створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось³. Тому в буквальному смислі йдеться про гарантування можливості реалізувати принцип рівності прав і свобод національних меншин. Водночас виникає питання про суб'єктів, уповноважених здійснювати таке забезпечення.

Як зазначає А. А. Козіна, під забезпеченням слід розуміти комплекс дій, рішень відповідних органів щодо створення умов для реалізації прав і обов'язків суб'єктів⁴.

На нашу думку, у широкому розумінні забезпечення рівності прав і свобод національних меншин – це створення сприятливих умов для їх ефективного втілення в життя, що здійснюється всіма органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями й засобами масової інформації. Вживання терміна «забезпечення» деякою мірою спрямовано на охарактеризування мети діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, тобто означає певний напрям політики. Водночас застосування вказаного терміна означає для суб'єктів права можливість використання та застосування нормативно-правової бази у визначеній сфері суспільних відносин, зокрема щодо принципу рівності прав і свобод національних меншин в Україні.

Власне забезпечення зазначеного принципу передбачає два аспекти: по-перше, систему засобів, методів та способів, метою застосування яких є реалізація принципу рівності прав і свобод національних меншин на практиці; по-друге, визначення уповноважених державою суб'єктів здійснювати таке забезпечення.

І. К. Полховська визначає основними напрямками забезпечення правової рівності такі:

- 1) створення якісної нормативно-правової бази;
- 2) соціально-орієнтований вектор державної політики і гарантована підтримка соціально незахищених верств населення;
- 3) створення дієвих механізмів захисту прав і свобод людини й громадянина;